

DE TAAL IS EEN ROMMELTJE

Instructies bij grammaticaoefeningen suggereren nogal eens dat de taal een netjes in elkaar gezette puzzel is met een eenduidige structuur. In werkelijkheid zit de taal veel slordiger in elkaar, en valt er over de structuur van een taalvorm meestal te twisten. De grammaticadidactiek zou bij dat inzicht moeten aansluiten.

Door Peter-Arno Coppen

Het gaat de goede kant op met de publieke aandacht voor de grammatica. Weliswaar spreken de meeste mensen nog over *spelling en grammatica*, waarbij de grammatica beperkt lijkt tot de begrippen die relevant zijn voor een correcte spelling, maar er zijn wel degelijk tekenen dat er zich enige belangstelling voor grammatica aan het ontwikkelen is. In 2003 verkocht de Britse journaliste Lynn Truss ruim drie miljoen exemplaren van haar boekje *Eats, shoots and leaves* (dat weliswaar over interpunctie ging, maar toch de aandacht vestigde op grammaticale kwesties), en een jaar later verscheen in Duitsland *Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod* van Der Spiegel-corrector Bastian Sick, dat samen met zijn twee opvolgers ongeveer dezelfde verkoopcijfers haalde en leidde tot een dvd, een gezelschapsspel en een heuse "Grammaticashow" die eind 2008 in vier delen door de West Deutsche Rundfunk werd uitgezonden. Tussendoor speelde Sick nog even het hele Keulse arena vol met *Die grösste Deutschstunde der Welt*, en de deelstaat Saarland stelde zijn boeken verplicht op de scholen.

Nou gaat het bij al die belangstelling helaas in de meeste gevallen slechts om lichtvoetige tot humoristische taalkritiek, dus heel erg grammaticagericht is het allemaal niet, maar het is een feit dat de taalvorm, in tegenstelling tot de (communicatieve) functie of andere aspecten van de taal, zich momenteel in een groeiende belangstelling mag verheugen.

Blijkens het Taalpeil-onderzoek van de Taalunie uit 2007 heeft al die positieve aandacht voor de grammatica in Nederland nog niet veel effect gehad op de meningen over grammatica in de scholen. Weliswaar vindt ongeveer 30% van de leraren Nederlands dat er meer aandacht aan grammatica (of zinsontleding) besteed zou moeten worden, en leerlingen vinden –na spelling uiteraard– grammatica het nuttigste onderdeel van het schoolvak Nederlands, maar iedereen vindt het ook het moeilijkste en saaiste onderdeel.

Wie de bestaande schoolmethoden Nederlands doorbladert op de behandeling van grammaticale begrippen, kan zich wel iets voorstellen bij die opvattingen. Hoewel er soms aandacht is voor meer dan alleen de klassieke grammaticale begrippen, en de uitleg van die laatste in een iets moderner jasje is gestoken, komt het allemaal voor een groot deel toch nog steeds neer op het maken van oefeningen waarin je een bepaalde woordsoort of een bepaald zinsdeel in een zin of tekst moet opzoeken (*Wijs de persoonsvorm aan in de volgende zinnen*), dan wel de woordsoort of zinsdeelfunctie van een woord of woordgroep moet bepalen (*Wat voor woordsoort is het onderstreepte woord in de volgende zinnen?*)

De bijbehorende didactiek beperkt zich tot een uiterst beknopte uitleg, en een (in het beste geval meer dan een) slordige vuistregel waarmee in precies 73% van de gevallen het juiste antwoord kan worden gevonden. De volgorde van de begrippen wordt gedictieerd door de ezelsbruggetjes: beginnen met de persoonsvorm (*Verander de zin van tijd of getal, of Maak van de zin een vraagzin*), dan het onderwerp (*Stel de vraag "Wie/wat + pv"*), dan het werkwoordelijk of naamwoordelijk

gezegde, en dan de voorwerpen (“Wie/wat + pv + onderwerp + werkwoordelijke rest?”).

Het is onvermijdelijk dat deze aanpak tot frustraties leidt. Het grammaticaonderwijs blijft op deze manier beperkt tot instructies om oefeningen te maken, en wat de leerlingen werkelijk moeten leren (wat is dat dan eigenlijk?) wordt overgelaten aan het magische effect dat de oefeningen moeten hebben. Daar komt bij dat er nauwelijks *transfer* van het geleerde kan worden bereikt naar de wereld buiten de oefeningen, want als je de vuistregels op de eerste de beste normale tekst probeert toe te passen gaat het binnen een paar zinnen al mis.

Dit lijkt me een van de fundamentele problemen van de klassieke grammaticadidactiek: dat ze de suggestie wekt dat de taalanalyse een puzzel is met een vaststaand antwoord. Wie dat vervolgens denkt komt bedrogen uit. De taalvormen zitten niet zo eenduidig en helder in elkaar als de vuistregels suggereren. Bij de meeste zinnen kun je over verschillende aspecten van de opbouw discussiëren. Dat klinkt overdreven, maar ik kan het met elke willekeurige tekst illustreren.

Ik neem als voorbeeld het septembernummer van *Levende Talen Magazine* (dat ligt toevallig op mijn bureau). Dat nummer opent met een artikel van Erik Kwakernaak. Dat begint als volgt: *Op reis in een gemengd Nederlands- en Duitstalige groep was ik getuige van hoe een reisgenote voor het eerst na jaren Duits sprak. Ik bemoedigde haar: ‘Heel goed Jelly [...]’* Twee zinnen, vol met ontleedproblemen. Het is misschien duidelijk dat *gemengd Nederlands- en Duitstalige* een bijvoeglijke bepaling is, maar is *gemengd* een bepaling bij *Nederlands- en Duitstalige*, of andersom? Het gaat er mij niet om wat het goede antwoord is, het punt is dat ik elk van deze mogelijkheden in een discussie lang genoeg overeind kan houden.

Dezelfde zin: misschien vindt u *van hoe ... sprak* een mooi voorbeeld van een voorzetselvoorwerpszin bij het naamwoordelijk gezegde *getuige zijn*, maar als een leerling oppert dat *getuige van hoe ... sprak* toch bij elkaar hoort en in zijn geheel naamwoordelijk deel is, dan hebt u geen sluitende argumenten om dit te bestrijden (de leerling kan zelfs de parafrase aanvoeren *Wat ik zou willen zijn is getuige van hoe ... sprak*).

Laatste voorbeeld: de tweede zin kent de directe rede *Heel goed Jelly*, en het zinsdeel *haar*. Wat is de functie van die directe rede? Is dat niet een lijdend voorwerp? Is *haar* dan soms een meewerkend voorwerp? Maar in *iemand bemoedigen* is *iemand* toch lijdend voorwerp? Daar sta je dan met je ezelsbruggetjes.

Nu weet ik zeker dat er lezers zijn die op dit punt aangekomen opmerken dat dergelijke haarkloverijen in het onderwijs niet thuishoren. Dat kan best zijn, maar de voorbeelden tonen twee dingen aan: ten eerste dat het grammaticaonderwijs een serieus transferprobleem heeft als het in normale teksten in de eerste twee zinnen al drie problemen oplevert, en ten tweede dat taalanalyse in de kern een zogeheten *rommelig probleem* is (een *fuzzy* of *messy problem*): er is lang niet altijd een eenduidig antwoord, vaak kun je discussiëren over verschillende mogelijkheden, en het is op voorhand onduidelijk welke informatie aan het vinden van de oplossing bijdraagt.

Dit is een fundamenteel inzicht: wil je taalanalyse onderwijzen, dan moet je dus gebruik maken van de didactiek die hoort bij rommelige problemen. En daar is in verschillende andere schoolvakken wel over nagedacht: rommelige problemen moet je benaderen door *kritisch denken*.

De didactiek van het kritisch denken richt zich op de denkvaardigheden die nodig zijn om te kunnen redeneren over rommelige problemen: naast het meer metacognitieve strategische en reflectieve denken gaat het dan om cognitieve vaardigheden als het probleem herkennen, informatie verzamelen, het geheugen raadplegen, de taalvorm manipuleren en beoordelen, patronen

herkennen, begrippen ordenen, conceptualiseren, causale verbanden zien, argumenten afwegen en probleemoplossend denken.

Dat houdt in dat we afmoeten van al die vuistregeltjes die suggereren dat de taalvorm glashelder in elkaar zit, en de taalanalyse eindelijk moeten benoemen als wat het werkelijk is: nadenken over de eigenschappen van de taalvorm, los van én geïntegreerd in een context. Daarbij moet je leren putten uit je eigen taalgeheugen en taalgevoel.

In de huidige eindtermen voor het vo wordt over grammatica alleen gesproken in de context van correct taalgebruik (*grammaticaal correcte zinnen*). Zelfs in die beperkte doelstelling van het streven naar de beheersing van een taalnorm is de reflectie op de taalvorm vanuit het eigen taalgevoel nog de aangewezen weg. De taalnorm is immers alleen problematisch waar hij afwijkt van het natuurlijke taalgevoel.

We moeten dus leren nadenken over de taalvorm. Kan dat zomaar? Ik denk het wel. Laatst vroeg ik een studente wat de woordsoort was van het woord *hard* in de zin *We hebben hard gelachen*, en ze zei *bijvoeglijk naamwoord*. Uiteraard riepen vier anderen meteen dat dit fout was (het zou *bijwoord* moeten zijn), maar vervolgens stelde ik de vraag welke argumenten er waren om het toch bijvoeglijk naamwoord te noemen. Die zijn best te verzinnen: *hard* kent een vergrotende trap (*harder*) of een overtreffende trap (*het hardst*), het woord kent alle morfologische mogelijkheden van een bijvoeglijk naamwoord, zoals toevoeging van *-heid* of *on-*. Eigenlijk zijn er minder argumenten om tot een andere benoeming over te gaan. Er is dus sprake van een afweging van argumenten. De discussie daarover leverde het hogere inzicht op dat *hard* van oorsprong een bijvoeglijk naamwoord is, maar in deze zin gebruikt wordt als een bijwoord. Dat je in die gevallen dan uiteindelijk tot de laatste benoeming moet overgaan als je een invuloefening doet waar maar één antwoord mag worden gegeven is dan minder relevant.

En hoe zit het met die directe rede in de zin: *Ik bemoedigde haar: "Heel goed, Jelly!"*? Wel, de kern van de problematiek is hier dat *iemand iets bemoedigen* geen patroon is dat ten grondslag ligt aan deze vorm. Hooguit zou je *iemand met iets bemoedigen* kunnen hebben. Maar een directe rede hoeft ook niet per se een voorwerp te zijn. In *Ik lachte: "Heel goed, Jelly!"* staat de directe rede bij een onovergankelijk werkwoord, en in *Ik slaakte een kreet: "Heel goed Jelly!"* is het lijdend voorwerp bij *slaken* al ingevuld. Die directe rede is dus op een of andere slordige manier aan de zin toegevoegd. De functie van *haar* in *Ik bemoedigde haar* is echter wel helder: dat is het lijdend voorwerp.

Natuurlijk zullen er mensen zijn die beweren dat deze discussie niet relevant is in het licht van "grammaticaal correcte zinnen." Hen (en niet *hun*) zou ik willen bemoedigen: "Denk nog even na!"